

AZƏRBAYCAN RESPUBLİKASI

Əlyazması hüququnda

İNGİLİS DİLİNDƏ ZEVQMANIN PRAQMATİKASI

İxtisas: 5708.01 – German dilləri

Elm sahəsi: Filologiya

İddiaçı: **Layə Əbdürəhim qızı Mustafayeva**

Fəlsəfə doktoru elmi dərəcəsi
almaq üçün təqdim edilmiş dissertasiyanın

AVTOREFERATI

Bakı – 2024

Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Elmi rəhbər: filologiya elmləri doktoru, dosent
Leyla Mirhəsən qızı Cəfərova

Rəsmi opponentlər: filologiya elmləri doktoru, professor
Fikrət Fətiş oğlu Cahangirov

filologiya elmləri doktoru, dosent
Lalə Qədir qızı Qurbanova

filologiya üzrə fəlsəfə doktoru
Milana Yunis qızı Abbasova

Azərbaycan Respublikasının Prezidenti yanında Ali Attestasiya Komissiyasının Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurası.

Dissertasiya şurasının sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Azad Yəhya oğlu Məmmədov

Dissertasiya şurasının elmi katibi: filologiya üzrə fəlsəfə doktoru, dosent
İradə Nadir qızı Sərdarova

Elmi seminarın sədri: filologiya elmləri doktoru, professor
Fəxrəddin Yadigar oğlu Veysəlli

İŞİN ÜMUMİ SƏCİYYƏSİ

Mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi. Müasir dilçilikdə artıq çoxdan məlumdur ki, mətn kommunikativ əsas kimi öyrənilir. Mətnin bu cür öyrənilməsi, yəni onun kommunikativ əsas kimi öyrənilməsi XX əsrin ortalarından başlamış və hazırda da geniş şəkildə davam etməkdədir. Mətnin tədqiq edilməsində əsas diqqət onun cümlədən böyük vahid olması ilə başlamış, daha sonra müəyyən tədqiqatçıların irəli sürdüyü iddialarla “sintaktik bütöv”, “frazafövqü vahid”, “mikro mətn”, “makro mətn” konseptləri ilə davam etdirilmişdir. İllər ərzində mətn dilçiliyinin fərqli sahələrini ehtiva edən çox sayda araşdırmalar aparılmışdır. Həmin dilçilərdən bəzilərinin adlarını yaza bilərik: İ.R.Qalperin, M.P.Brandes, M.A.K.Həlidey, Z.S.Hərris, N.S.Valgina, V.A.Kuxarenko, K.M.Abdullayev, Ə.Ə.Abdullayev, A.Y.Məmmədov, F.Y.Veysəlli və başqaları. Adlarını yazdığımız və yazmadığımız çox dilçi vardır ki, onların mürəkkəb sintaktik bütöv, mətn, aktual üzvlənmə və mətn dilçiliyinin fərqli sahələrinə aid olan tədqiqatları vardır.

Mətnin koqnitiv, praqmatik, kommunikativ aspektlərinin öyrənilməsinə baxmayaraq, onun bəzi məsələləri hələ də tam həllini tapmamışdır. Xüsusilə də mətnin praqmatik aspektinin fərqli üslubi fiqurlar daxilində öyrənilməsi bu gün də aktuallığını qoruyub saxlayır. Üslubi fiqurlar mətnin informasiya mübadiləsinin sürətləndirilməsində, genişləndirilməsində, mətnin tipologiyasının və funksional aspektlərinin öyrənilməsində xüsusi əhəmiyyət kəsb edir. Üslubi fiqurlar mətnin intertekstuallığı, koqnitiv və praqmatik aspektlərinin müəyyən edilməsində vacib rollara malikdir.

Üslubi fiqurlar mətnə əlavə məna, fikir və ya hiss vermək üçün müxtəlif vasitələrin hər hansı birinə istinad edir. Nitq fiqurları və ya üslubi fiqurlar kimi də tanınan bu üsulların məqsədi oxucunu cəlb etmək məqsədi ilə mətndə təsvir, vurğu və ya aydınlıq yaratmaqdır. Üslubi fiqurlara mətnin müxtəlif növlərində rast gəlmək olur.

Üslubi fiqurdan danışdıqda U.Şekspirdən nümunə vermədən davam etmək olmaz. Mövzumuz üslubi fiqurlardan zəvqma olduğundan U.Şekspirin “Venesiyalı tacir” pyesində zəvqmanın işlədilməsinə baxaq: *“How oddly he is suited! I think he bought his*

doublet in Italy, his round hose in France, his bonnet in Germany, and his behavior everywhere.”¹ Nümunədə *buy* (burada – *bought*) feili əsas idarəedici söz kimi işlədilir və digər sözlərlə “*his doublet, his round hose, his bonnet, his behavior*” birləşərək zəvqmatik konstruksiya yaradır.

Mətnlərin strukturunda fərqli üslubi fiqurlar, məsələn, *zəvqma, metafor, metonimiya, hiperbola* və s. çox müşahidə olunur. Bu məcaz elementləri mətn daxilində vacib hesab olunan əlaqələndirmə funksiyalarına malikdir və onların mətn daxilindəki əlaqələndirmə funksiyaları mətnin formalaşdırılmasında olduqca əhəmiyyətlidir.

Mətnin təşkilinin əsasını müəyyən edən elementlərdən ritorika xüsusi vurğulanmalıdır. Ritorik elementlər mətnin struktur və semantik bütövlüyünü təmin edən izomorf vahidlər hesab edilir. Onlar mətn daxilində aşağıdan yuxarı, yəni iyerarxik quruluşda birləşərək mətnin tamlığını təşkil edən bütövü formalaşdırır. Mətn daxilində iyerarxik əlaqələr, yəni mətnin bütövlüyünün formalaşması, onun daxilindəki vahidlərin düşünülmüş şəkildəki birliyi ritorik quruluş nəzəriyyəsinin əsas məsələlərindəndir.

Mətn daxilindəki elementlərin bir-biri ilə bağlanması praqmatika ilə sıx əlaqəlidir.

Praqmatika, dilçilik və fəlsəfədə təbii dildən ünsiyyətdə istifadənin öyrənilməsi, daha dəqiq desək, dillər və onların istifadəçiləri arasında münasibətlərin öyrənilməsi anlamını verir. Qeyd etmək lazımdır ki, praqmatika bəzən linqvistik semantikadan fərqli olaraq müəyyən edilir ki, bu da dilçilikdə linqvistik ifadələrin hərfi mənalarını təyin edən qayda sistemlərinin öyrənilməsi kimi anlaşılır. Bundan əlavə, praqmatika danışılan (ifadə edilən) linqvistik mənənin həm hərfi, həm də qeyri-hərfi aspektlərinin dilin istifadə olunduğu fiziki və ya sosial kontekstə (geniş şəkildə şərh edilən) istinad edən prinsiplərlə necə müəyyən edildiyini öyrənir. Bu aspektlər arasında danışmaq və şərti “implikasiyalar” var. Digər aspektlərə *zəvqma, metafor* və müəyyən danışmaq aktları daxildir.

Zəvqma cümlədəki bir sıra elementlərin ortaq bir sözlə bir-

---

¹ Shakespeare, W. The Merchant of Venice: [Electronic resource]. –June 5, – 2010. URL: <https://folger-main-site-assets.s3.amazonaws.com/uploads/2022/11/the-merchant-of-venice-PDF-FolgerShakespeare.pdf>

birinə bağlandığı üslubi vasitədir. Başqa sözlə desək, zevqma bir feilin müxtəlif semantik məna daşıyan iki isimlə birləşməsidir. Semantik əlaqə bir tərəfdən hərfi, digər tərəfdən isə metaforikdir. Zevqma bir-birini nəinki feillə, eləcə də müxtəlif nitq hissələrini – əvəzlilikləri isimlərlə, vasitəli tamamlıqları feillərlə və ya sifət ifadələrini feillə və ya isimlə birləşdirən subyektləri əhatə edir. Zevqma çox yayılmış üslubi vasitələrdən biri olaraq feilin təkrarını aradan qaldırmaq üçün istifadə edilir.

İngilis dilində fərqli üslubi fiqurlar öyrənilib, tədqiq edilib. Lakin praqmatik baxımından zevqmanın araşdırılması yeni bir tədqiqat işidir.

Praqmatika və onun linqvistik vasitələrdə əks olunması, hazırda çox işlədilən praqmatikada presuppozisiya və məntiqi nəticə, referens, inferens kimi məsələlərin öyrənilməsi, tədqiq edilməsi, zevqmanın digər üslubi fiqurlardan fərqləndirilməsi kimi məsələlərin yeni prizmadan öyrənilməsini tələb edir və bu da tədqiq edilən mövzunun aktual olmasını ön plana çıxarır.

Problemin işlənmə dərəcəsinə gəldikdə, ingilis dilində zevqmanın praqmatikasının müəyyən edilməsi mətnə linqvistik yanaşmanın inkişafının məntiqi nəticəsinin təzahürü kimi qəbul oluna bilər.

Zevqmanın üslubi fiqur kimi öyrənilməsinə bəzi əsərlərdə rast gəlinə bilər. Məsələn, xarici dilçilikdə D. Friman, C.Uatson, G.Liç, S.Tomas, J.Katz, P.Kroeger, A.Laskarides, A.Kuin, N.Norrik, C.Roorik və digərləri. Rus dilçiləri də üslubi fiqurların, o cümlədən zevqmanın araşdırılmasına, tədqiq edilməsinə xüsusi maraq göstərmişlər. Rus dilçilərindən İ.Arnold, O.Axmanova, E.Bereqovskaya, İ.Qalperin, S. Lukyanov, A.Smolina, T.Matveeva və digərlərinin adlarını çəkmək olar. Azərbaycan germanistikasında F.Veysəlli, M.Adilov və başqaları “zevqma” termininin qısa izahını vermişlər. Bu mövzu üslubi vasitələr adı altında müəyyən mənada araşdırılmış, lakin geniş şəkildə tədqiq edilməmişdir.

Müxtəlif səpkidə bu sahədə tədqiqatlar aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan germanistikasında ingilis dilində zevqmanın praqmatik xüsusiyyətlərinin ətraflı şəkildə tədqiqi ilkin olaraq bu dissertasiya işində tədqiqata cəlb olunmuşdur. Düşünürük

ki, bu mövzunun praqmatik aspektdən tədqiqi həmin sahədə zəruri olan tələbatı ödəyə biləcəkdir.

Tədqiqatın obyektı və predmeti. Tədqiqatın obyektı ingilis dilində müxtəlif sintaktik formalı cümlələrdə, mətn və diskurslarda üslubi fiqur kimi təzahür edən zevqmanın praqmatikasıdır. Mətnlərin seçilməsində əsasən bədii mətnlərə üstünlük versək də, bəzən şeirlər (klassik və s.), bəzən müəyyən diskurs növlərinə də yer vermişik. Zevqma və zevqma ilə müqayisə etdiyimiz digər üslubi vasitələrə aid seçilmiş mətn tipləri, müxtəlif sintaktik formalı cümlələr tədqiqat obyektı kimi seçilmişdir. Bununla yanaşı, tədqiqatda müxtəlif internet resurslarında istifadə olunan mətn növlərinə də baxılmışdır.

Tədqiqatın predmeti isə zevqmanın praqmatik xüsusiyyətlərindən əldə edilən nəticələrin ümumiləşdirilərək sistemləşdirilməsindən ibarətdir.

Tədqiqatın məqsəd və vəzifələri. Tədqiqatın əsas məqsədi ingilis dilində üslubi bir fiqur kimi zevqmanın praqmatik xüsusiyyətlərinin aşkar edilməsidir. Bu məqsədə çatmaq üçün tədqiqatın qarşısında aşağıdakı vəzifələrin yerinə yetirilməsi nəzərdə tutulur:

– linqvistik praqmatikanın təzahürü və inkişafının icmalını vermək;

– ümumi və xüsusi praqmatikanın fərqli cəhətlərini müəyyənləşdirmək;

– praqmatikada presuppozisiya və məntiqi nəticənin rolunu üzə çıxarmaq;

– praqmatikada referensin və inferensin əhəmiyyətinə aydınlıq gətirmək;

– zevqma anlayışının məzmununu dəqiqləşdirmək;

– zevqmanın praqmatik xüsusiyyətlərini müəyyənləşdirmək;

– zevqmanın növlərinin praqmatikada yerini müəyyən etmək;

– zevqma və digər üslubi fiqurların fərqli cəhətlərini araşdırmaq.

Tədqiqat metodları. Tədqiqatın metodları kimi deskriptiv, üslubi və kontekstual metodlardan istifadə olunmuşdur.

Müdafiəyə çıxarılan əsas müddəalar:

– Mətnlər öz praqmatik xüsusiyyətlərinə görə bir-birindən fərqlənir.

– Praqmatika öz məzmununa görə dil işarələri və onların istifadəçiləri arasındakı əlaqəyə istinad edir.

– Praqmatika dili kommunikasiya prosesində iştirak edənlərin bir-birini anlamaq, başa düşmək baxımından nəzərdən keçirir.

– Praqmalingvistik ünsiyyət prosesində nitq davranışlarını tənzimləyən norma və prinsipləri araşdırır.

– Praqmatikada presuppozisiya və məntiqi nəticə xüsusi rola malikdir.

– Referens və inferens zevqmanın praqmatikasının müəyyən edilməsində mühüm əhəmiyyət kəsb edir.

– Üslubi xüsusiyyətlərlə yanaşı, zevqma qrammatik (sintaktik) strukturlara da malikdir.

– İngilis dilində zevqmanın praqmatikası müəyyən edilib.

– Zevqmanın müəyyən növləri vardır və onların hər birinin praqmatik xüsusiyyətlərinin olması mümkündür.

– Zevqma digər üslubi vasitələrdən (*ellipsis, sillepsis, pan*) fərqlənir.

Tədqiqatın elmi yeniliyi. İngilis dilində zevqmanın praqmatik xüsusiyyətlərinin ətraflı şəkildə tədqiqatı bu dissertasiya işində reallaşır. Müxtəlif səpkidə bu sahədə tədqiqat aparılmasına baxmayaraq, Azərbaycan germanistikasında ilk dəfə olaraq bu mövzuya praqmatik aspektdən toxunulur. Zevqmanın praqmatikası, lingvistik praqmatikanın inkişaf yolları öyrənilir. Praqmatikada müşahidə olunan presuppozisiya, məntiqi nəticə, referens, inferens kimi vacib məsələlər nəzərdən keçirilir və onlar zevqmanın praqmatikasının müəyyən edilməsində zəruri rolları olan vasitələr kimi müəyyənləşdirilir. İlk dəfə olaraq, bu dissertasiya işində ingilis dilində zevqmanın praqmatikası lingvistik aspektdən tədqiq edilir. Zevqmanın digər üslubi fiqurlardan fərqləndirilməsi faktları və şərtləri aşkara çıxarılır.

Tədqiqatın nəzəri və praktiki əhəmiyyəti. Dissertasiyada üslubi vasitələrdən olan zevqmanın praqmatikasının müəyyən edilməsi ilə bağlı yeni nəzəri məsələlər ortaya atılmışdır. İlk dəfə olaraq müxtəlif mətnlərdə zevqmanın praqmatik xüsusiyyətləri təhlilə cəlb edilmişdir.

Dissertasiya işi german dilçiliyi üzrə müxtəlif seminar,

mühazirələrin aparılmasında, xüsusi kursların keçirilməsində və eləcə də kommunikativ qrammatika fənninin tədrisində tətbiq oluna bilər. Əldə olunmuş nəticələrdən müxtəlif ixtisaslar üzrə təhsil alanlar üçün dərs vəsaitlərinin yazılmasında istifadə oluna bilər.

Aprobasiyası və tətbiqi. Dissertasiyanın əsas müddəaları Respublikanın müxtəlif universitetlərinin elmi jurnallarında və eləcə də xarici ölkələrdə nəşr edilən toplularda dərc edilmiş məqalə və tezislərdə öz əksini tapmışdır. Bundan başqa, tədqiqatın nəticələrindən universitetlərin fakültələrində üslubiyyətə, qrammatikaya aid olan mühazirələrdə, praktik kurslarda da istifadə edilə bilər.

Dissertasiya işinin yerinə yetirildiyi təşkilatın adı. Dissertasiya işi Azərbaycan Dillər Universitetinin İngilis dilinin qrammatikası kafedrasında yerinə yetirilmişdir.

Dissertasiyanın struktur bölmələrinin ayrılıqda həcmi qeyd olunmaqla dissertasiyanın işarə ilə ümumi həcmi. Dissertasiya işi giriş, 2 fəsil, nəticə və istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısından ibarətdir. Dissertasiyanın Giriş hissəsi – 6 səhifə, 10556 işarə, I fəsil – 68 səhifə, 123403 işarə, II fəsil – 61 səhifə, 107311 işarə, Nəticə hissəsi 2 səhifə, 3062 işarədir. Dissertasiyanın ümumi həcmi istifadə edilmiş ədəbiyyat siyahısı istisna olmaqla, 244333 işarədir.

TƏDQIQATIN ƏSAS MƏZMUNU

Dissertasiyanın **Giriş** hissəsində mövzunun aktuallığı və işlənmə dərəcəsi, tədqiqatın obyektini və predmeti, məqsəd və vəzifələri, metodları, müdafiəyə çıxarılan əsas müddəaları, elmi yeniliyi, nəzəri və praktik əhəmiyyəti şərh edilir, aprobasiyası və strukturu barədə məlumat təqdim olunur.

Tədqiqat işinin **“Praqmatika və onun üslubi vasitələrdə inikası”** adlanan **I fəslində** linqvistik praqmatikanın təşəkkülü barədə məlumat verilir. Fəsil üç paragrafdan ibarətdir:

Dissertasiyanın I fəslinin ilk paragrafı **“Linqvistik praqmatikanın təşəkkülü”** adlanır. Bu paragrafda praqmatika haqqında geniş məlumat verilir. Fəsilə “Praqmatika nədir?”, “Linqvistik praqmatika necə təşəkkül tapıb?”, “Praqmatika termininin işlədilmə məqamları hansılardır?” və s. kimi suallara tam

şəkildə cavab almaq olur.

Praqmatika, dilçilik və fəlsəfədə təbii dildən ünsiyyətdə istifadənin öyrənilməsi, daha dəqiqi dillər və onların istifadəçiləri arasında münasibətlərin öyrənilməsi anlamını ifadə edir. Praqmatika bəzən linqvistik semantikadan fərqli olaraq müəyyən edilir ki, bu da dilçilikdə linqvistik ifadələrin hərfi mənalərini təyin edən qaydalar sisteminin öyrənilməsi kimi təsvir edilə bilər. Bundan əlavə, praqmatika danışılan (ifadə edilən) linqvistik mənanın həm hərfi, həm də qeyri-hərfi aspektlərinin dilin istifadə olunduğu fiziki və ya sosial kontekstə (geniş şəkildə şərh edilən) istinad edən prinsiplərlə necə müəyyən edildiyini öyrənir. Bu aspektlər arasında danışmaq və şərti “implikasiyalar” var. Digər aspektlərə metafor, zəvqma və müəyyən danışmaq aktları daxildir.

Praqmatika dilçiliyin mühüm bir sahəsi kimi qəbul edilir. Praqmatika sözlərin və ifadələrin hərfi mənalərindən kənarında ifadə etdikləri mənalara bizə təqdim edir və həmçinin imkan yaradır ki, xüsusi kontekstlərdə mənanın necə ifadə olunduğunu anlayaq (başda düşək). İnsanlarla ünsiyyət qurarkən dinləyən və danışan arasındakı söhbətdə (dialogda, diskursda və s.) daimi məna danışmaları olur. Praqmatika bu danışmaları əks etdirir və insanların bir-biri ilə ünsiyyət qurarkən nə demək istədiklərini ehtiva edir. Belə olduğu halda, “Praqmatika nədir?” sualına cavab verməyə çalışaq.

Praqmatika sözlərin hərfi mənası ilə sosial kontekstdə nəzərdə tutulan mənası arasındakı fərqi öyrənir və ironiya, metafor və metonimiya, zəvqma və s. kimi üslubi fiqurları ehtiva edə bilər.

T.Honderik “Oxford Companion to Philosophy” (1995) kitabında praqmatikaya belə tərif verir: *“Diqqəti istinad, həqiqət və ya qrammatikaya deyil, istifadəçilərə və dildən istifadə kontekstinə yönəldən sahə praqmatika hesab olunur”*².

Praqmatikanın nəzərdə tutulan məna və nitq aktları kimi müxtəlif aspektləri vardır. Bütün bu aspektlər praqmatikanı bütövlükdə başda düşmək üçün vacibdir.

Praqmatikanın mənşəyini araşdırsaq məlum olur ki, bu termini (“Praqmatika” terminini) ilk dəfə 1930-cu illərdə filosof və psixoloq

---

² Honderich, T. The Oxford Companion to Philosophy. New Edition. / T.Honderich. – Oxford: Oxford University Press, – 2005. – p.100

Çarlz U.Morris işlətmişdir və bu termin 1970-ci illərdə dilçiliyin bir sahəsi kimi daha da inkişaf etdirilmişdir. Praqmatika linqvistik bir termindir³.

1947-ci ildə Ç.Morris “İşarələr, Dil və Davranış” kitabında praqmatik nəzəriyyəni ortaya qoymaq üçün praqmatizm və fəlsəfə, sosiologiya və antropologiyadan istifadə etdi. Ç.Morris yazırdı ki, praqmatika “*danışıqda işarələrin mənşəyi, istifadəsi və təsirləri ilə məşğul olur*”⁴.

Praqmatikada işarələr yol nişanları kimi fiziki əlamətlərdən daha çox nitqi müşayiət edən hərəkətlərə, jestlərə, bədən dilinə və səs tonuna aiddir⁵.

Qeyd edək ki, praqmatika müasir dilçilikdə ən sürətlə inkişaf edən bir sahədir. Son dövrlərdə praqmatika dilçilikdə inkişaf etdiyi kimi, koqnitiv dilçilik, antropologiya, sosiologiya, dil patologiyası, psixolinqvistika və başqa sahələrdə də geniş şəkildə və sürətlə inkişaf edir. Praqmatika ilə bağlı müxtəlif kitabları araşdıran zaman gördük ki, bu sahə ilə bağlı müasir dilçilər və müxtəlif ölkələrdən olan mütəxəssislər fikir söyləyirlər və həm də söyləməkdən çəkinmirlər. Diqqətimizi cəlb edən belə dilçilərdən biri Y.Huanqdır. O, praqmatikanı belə izah edir: “*Praqmatikanı geniş şəkildə istifadə olunan dilin öyrənilməsi kimi qəbul etmək olar*”⁶.

Qeyd edək ki, *praqmatika* termininin yaranması təsadüfi deyildir, bu, daha çox dil fəlsəfəsinin tarixi dönüşünün, yəni XIX əsrin “dil dönüşünün” nəticəsidir. Bu məsələ düşüncələr və anlayışlar daxil olmaqla psixologiya sahəsindən cümlələrə və mənalara aid dil sahəsinə linqvistik dönüşün öyrənilməsi ilə başlayır. Həmin dövrdə L.Vitgenştayn (1889-1951), C.L.Ostin (1911-1960), C.R.Syörl (1932-), H.P.Grays (1913-1988) və H.Paul (1913-1988) kimi filosoflar fəlsəfi məsələləri həll etmək üçün dil təhlilindən istifadə etmişdir. İkinci dönüş XX əsrin birinci yarısında baş verdi və həmin

---

³ Morris, Ch. Signs, Language and Behavior. / Ch.Morris. Literary Licensing, LLC, – October 15, – 2011. – p.180

⁴ Yenə orada, – s.188

⁵ Chapman, S. Pragmatics. / S.Charpman. – Cambridge: Cambridge University Press, – 2011. – p.11

⁶ Huang, Y. Pragmatics. / Y.Huang. – Oxford: OUP, – 2014. – p.1.

dönüş “praqmatik dönüş” kimi tanınır. Bu dönüşün meydana gəlməsi dil fəlsəfəsinin nəticəsi kimi qəbul edilir. Bu müddət ərzində dilçilər dil problemlərini həll etmək üçün L.Vitgenştayn, C.Ostin, C.Syörl, P.Qrays, Ç.Pirs və Ç.Morrisin (1901-1979) konsepsiyalarından istifadə edərək dil və fəlsəfə arasında ilk real dialoqu qurmuşdular. Koqnitiv elm və koqnitiv psixologiya praqmatik çətinliklərin öhdəsindən gəlmək üçün istifadə edildikdə, praqmatiklər dil fəlsəfəsinin üçüncü növü kimi qəbul edilən “idrak dönüşü” adlandırılan dönəmi müzakirə etməyə başladılar.

I fəslin ikinci paragrafı **“Praqmatikada presuppozisiya və məntiqi nəticə”** adlanır. Paraqrafla yaxından tanışlıq onu göstərir ki, praqmatika birbaşa danışanın nitqinin fonetik və ya qrammatik formasına deyil, danışanın niyyətinin və inancının nə olduğuna diqqət yetirir və o, presuppozisiya və məntiqi nəticəni (implikaturu) ehtiva edir. Yəni praqmatika + presuppozisiya + məntiqi nəticə. Presuppozisiya və nəticə olmadan praqmatik mənadan danışmaq tamamilə mənasızdır.

Presuppozisiyanın tarixini öyrənmək üçün, ilk növbədə, onun dilçilər tərəfindən verilmiş təriflərinə müraciət etmək daha məqsədəuyğundur. Lüğətlərdə verilmiş təriflər “presuppozisiya” termininin məzmununu deyil, daha çox müasir dilçiliyin kifayət qədər geniş və çoxşaxəli istiqamətində əsas yanaşmaları müəyyən etməyə imkan verir. Bu vəziyyət isə, ilk növbədə, hadisənin istənilən terminoloji şərhinin müvafiq elm sahəsində praktiki inkişafı ilə əlaqədardır.

Praqmatikanın tarixi XX əsrin 30-cu illərinin sonlarına, Ç.S.Morrisin bu terminlə semiotikanın danışanların işarələrə münasibətini öyrənən bölmələrindən biri kimi müəyyən etdiyi dövrə təsadüf edir⁷. Semiotikanın bir elm kimi formalaşmasında mühüm yer tutan bu orijinal əsərdə praqmatika əvvəlcə işarələrin onların şərhçilərinə (interpretatorlar), yəni işarə sistemlərindən istifadə edənlərə münasibəti haqqında təlim (aspekt) kimi müəyyən edilmişdir. O (praqmatika), real ünsiyyət proseslərində dil işarələrin, daha dəqiqi, onlardan istifadə edənlərin davranışını öyrənir. “Əksər

---

⁷ Morris, Ch. Writings on the General Theory of Signs. / Ch.Morris. – Den Haag: Mouton, – 1983. – p.186

(və bəlkə də bütün) işarələrin şərhçiləri canlı orqanizmlər (insanlar) olduğu üçün pragmatikanın kifayət qədər xarakterik cəhəti onun semiozisin biotik aspektləri ilə, başqa sözlə, işarələrin işlənməsində müşahidə olunan bütün psixoloji, bioloji və sosioloji hadisələrlə məşğul olduğunu göstərmək olar”⁸. Bu fikir sonralar “pragmatika dili ondan istifadə edənlərə münasibətdə öyrənən elm kimi” şərh edən R.S.Stolneyker tərəfindən də davam etdirilir⁹.

Dissertasiyanın I fəslinin üçüncü paraqrafında **“Referens və inferens problemi”** araşdırılır.

Referens və *inferens* termininin izahı bu paraqrafda aydın şəkildə və ətraflı izah olunur.

İstinad dil və dünya arasındakı əlaqəni ehtiva edir. Başqa sözlə desək, bu (istinad), sözlərlə onların təmsil etdiyi şeylər, hərəkətlər, hadisələr və keyfiyyətlər arasındakı əlaqədir. Məsələn: My son (oğlum) → bir insana aiddir; a dog (it) → heyvana aiddir və s.

Semantikada da referens dilçilikdəki kimi qəbul edilir; yəni referens linqvistik ifadə ilə onun istinad etdiyi real aləmdəki varlıq arasındakı əlaqə kimi müəyyən edilir. Ancaq sözlərin özləri əslində onlardan istifadə edən insanlardan başqa heç bir şeyə aid olmur.

R.Karston yazır ki, uğurlu istinad təkəcə danışıqdan deyil, həm də dinləyəndən asılı olur. Belə olduğu halda, biz nitqin pragmatik mənasını açan nəticə anlayışını daxil etməliyik. Bu zaman dinləyən açıq şəkildə deyilənləri mənalandıрмаq üçün əlavə biliklərdən istifadə edir¹⁰.

Aşağıdakı üç cümləyə nəzər salmaq və istinad ifadələri arasındakı fərqi anlaymaq:

- 1) *There is a woman waiting for you (Səni gözləyən qadın var).*
- 2) *She wants to marry a man with lots of money (O, pulu çox olan kişi ilə evlənmək istəyir).*
- 3) *I would like to see a friend (Mən dostumu görmək istərdim).*

---

⁸ Morris, Ch. Writings on the General Theory of Signs. / Ch.Morris. – Den Haag: Mouton, – 1983. – p.63

⁹ Столнейкер, Р.С. Прагматика / Общ.ред Е.В.Падучевой. // – М.: Прогресс, Новое в зарубежной лингвистике, Лингвистическая прагматика, – 1985. – Вып. XVI, – с.419

¹⁰ Carston, R. Thoughts and Utterances: The Pragmatics of Explicit Communication. / R.Carston. – Oxford: Blackwell Publishing, – 2002. – p.132

Bu nümunədə işlədilən *a woman, a man, a friend* isimləri istinad olunan sözlərdir.

İstənilən məqamda danışan (yazan) dinləyəne (oxuyana) nəyisə (referens) linqvistik formalarla eyniləşdirməyə imkan yaradır. Bu linqvistik formalar referenslərin ifadələridir. Məsələn:

Ad: Farux – müəyyən ismi söyləm: yaxşı həkim – qeyri-müəyyən ismi söyləm; əvəzlik: o, ona və s.

Bunların seçimi ünsiyyətdən kənar, ətraf aləmdə həm danışana, həm də dinləyəne əvvəlcədən məlum olan reallıqdır. Referensin uğurlu olması üçün ünsiyyət məqamında adını çəkdiyimiz və işarələdiyimiz obyekt və ya əşyanı seçib götürməyimiz *inferens* adlanır. İnfrens xarici aləmlə sözlərin birbaşa əlaqəsi deyildir, dinləyən ona toxunmaq iqtidarında olmur, sadəcə olaraq danışan asanlıqla ünsiyyətə daxil olub eyniləşdirməni onunla həyata keçirir. Belə situasiyaya baxaq: Bir nəfər gəlib kafedra müdirini soruşur və onun adını da bilmir. Katibə ona deyir ki, Salman müəllim bu gün olmayacaq. Bu da onu göstərir ki, müdirin adı Salmandır və s.¹¹

İstinad əvvəlki və ya sonrakı cümlədə artıq deyilmiş və ya deyiləcək bir şeyi göstərir. Hər bir dildə istinad xüsusiyyəti olan müəyyən elementlər var. İngilis dilində istinad üç formada ola bilər: personal (şəxslı), demonstrative (işarəli) və comparative (müqayisəli).

Dilçilikdə inferensi ümumi şəkildə belə izah edə bilərik: “Nəticə mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan, lakin anlayanın biliyi əsasında əldə edilən və mətnin zehni təsvirində kodlaşdırılan məlumat kimi müəyyən edilir. Nəticə danışığın (nitqin) başa düşülməsində mərkəzi komponent kimi qəbul edilir”.

Məlum olduğu kimi, mətn həm yazılı, həm də şifahi formada yaranan mürəkkəb məlumatdır. Mətn həmçinin çoxsəviyyəli bağlılığı ilə də fərqləndirilir. Bundan əlavə, mətn mövcud olan ünsiyyətdə reallaşan dinamik vahiddir. Hər bir mətn cümlələrdən təşkil olunur. Mətni təşkil edən cümlə (cümlələr) çatdırılan fikrin ifadəsinin əsas dil formasıdır. Cümlənin qurulması və mənası məntiqi təhlilə açıqlı və sonra nəticəyə gəlinir. Əldə edilən nəticə təfəkkürlə dilin, nitqin və onların vahidlərinin qarşılıqlı əlaqəsi və münasibətləri ilə əldə edilir. Bu nəticədə sintaktik vahidlər məntiqi-qrammatik və üslubi

---

¹¹ Veysəlli, F.Y. Dilçiliyin əsasları. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2013. – s.317

vahid kimi çıxış edir. Bir nümunəyə baxaq:

“War in city X makes for a daily struggle to survive” (X şəhərindəki müharibədə həyatda qalmaq üçün gündəlik mübarizə aparılır).

Bu cümlənin məntiqi nəticəsinə görə, *X şəhərindəki* müharibə elə bir həddədir ki, elə bir həddə çatmışdır ki, orada həyatda qalmaq üçün, sağ qalmaq üçün mütləq gündəlik, anbaan mübarizə aparmaq lazımdır.

Cümlədəki presuppozisiyaları belə müəyyən etmək olar:

- 1) X adlı ərazi şəhər mövcuddur;
- 2) Həmin ərazidə ölümcül müharibə gedir;
- 3) Müharibə artıq müəyyən müddətdir ki, davam edir, yəni müharibə çoxdan başlayıb;
- 4) Müharibədə yaşamaq üçün mütləq mübarizə aparmaq lazımdır;
- 5) Diqqətə çatdırılan əsas məsələ odur ki, mübarizə aparmasan həyatda qalmaq şansın heç yoxdur;
- 6) Mübarizə hər gün, hər an aparılmalıdır;
- 7) Kömək edəcək kimsə yoxdur.

Göründüyü kimi, bu presuppozisiyalar hər biri müəyyən bir nəticə formalaşdırır. Cümlədəki məna və elementlərə görə olan informativlik cümlənin nəticəsinin (inferensinin) formalaşmasına səbəb olur.

Cümləni inferensiyasının formalaşması onun oxucu tərəfindən qavranma dərəcəsi ilə ölçülür. Inferensiyada onu yaradan şəxsin danışıq fəaliyyəti öz ifadəsini tapır.

Inferensiyanın müəyyən edilməsi onu qəbul edən müəllifin niyyəti ilə də bağlı (əlaqəli) olur. Bura inferensiyanın qəbul edilməsi və müəllifin şərhə də aid edilir.

Qədim yunan filosofları istənilən mürəkkəb mülahizə üçün bir neçə hissədən ibarət nəticələr müəyyən etmişlər¹².

Məşhur bir nümunə ilə başlayırıq:

- 1) *All humans are deadly (Bütün insanlar üçün ölüm labüddür).*
- 2) *All Romans are humans (Bütün Romalılar insandır).*

---

¹² Ancient Greek philosophy: [Electronic resource]. URL: https://en.wikipedia.org/wiki/Ancient_Greek_philosophy

3) *All Romans are mortal* (Bütün Romalılar üçün ölüm labüddür).

Oxucu müddəaların və nəticənin doğruluğunu yoxlaya bilər, lakin məntiqi nəticə çıxarmaq haqqında da düşünür. Belə olduğu halda sual yaranır: “Nəticənin həqiqəti müddəalardan irəli gəlirmi?”

Nəticənin etibarlılığı nəticənin formasından asılıdır. Burada işlətdiyimiz “etibarlı” sözü nəticənin doğruluğuna deyil, daha çox nəticənin formasına aid olur. Nəticə yalan olsa belə etibarlı ola bilər və bəzi hissələr doğru olsa belə etibarsız ola bilər.

Aşağıdakı formaları nəzərdən keçirək:

1) *All wool comes from animals* (Bütün yun heyvanlardan alınır).

2) *All wool is material* (Yunlar hamısı materialdır).

3) *Therefore, all materials come from animals* (Buna görə də bütün materiallar heyvanlardan alınır).

Əgər presuppozisiyalar doğrudursa, nəticə də mütləq doğru olur.

Dinləyənlər və ya oxuyanlar söhbəti başa düşdükdə, cümlələrdə aydın ifadə edilənlərdən daha çox şey başa düşürlər. Onlar dil və dünya haqqında bilikləri əsasında, mətndə nəyin gizli qaldığını başa düşə bilirlər.

Aşağıdakı mətni nəzərdən keçirək:

*“Yesterday there were municipal elections. As the majority of the city voted for the local party, there was a shift to the left in the city council. But the right-wing party was not completely disappointed. It expected to lose more.”*¹³ (Dünən bələdiyyə seçkiləri oldu. Şəhərin əksəriyyəti yerli partiya səs verdiyindən, şəhər şurasında sola doğru bir axın var idi. Lakin sağçı partiya tam məyus olmadı. Onun daha çox itirəcəyi gözlənilirdi).

Mətndə oxucular yerli partiyanın solçu partiya olduğu qənaətinə gələ bilərlər; müəyyən bir partiya səs verən bir çox insanın və həmin partiyanın daha güclü təmsil olunmasını da görmək olur.

Bundan əlavə, bu mətndən həmçinin sola doğru axın arasında kontrast olduğunu və bundan tamamilə məyus olmamaq və nəticədə yerdəyişmənin məyus olmaq üçün bir səbəb olduğunu və sağ

---

¹³ Huang, Y. Pragmatics. / Y.Huang. – Oxford: OUP, – 2014. – p.267

partiyanın bu qədər məyus olmamasının başqa səbəbləri (daha pis gözləntilərin) olduğunu; və “bu məsələnin” şəhər şurasına deyil, sağ partiyaya aid olduğunu qənaətinə gəlinir. Bütün bu məlumatlar mətndə açıq şəkildə ifadə edilmir, lakin oxucular onları başa düşə bilir. Bütün bunlar “inferens” adlanır. Inferens mətndə açıq şəkildə ifadə olunmayan, lakin dinləyəninin (oxuyanın) biliyi əsasında mətndən əldə edilə bilən və mətnin konstruksiyalarının təsvirinə kodlaşdırılmış məlumat kimi müəyyən edilir.

Inferensin iki növünü müəyyən etmək olar. Birinci növ, yeni məlumatın əldə edilməsi ilə olan nəticədir. Bu növ adi dildə müşahidə edilir. Bir cümləyə baxaq:

Alex chose his stranston shoes because there was much mud.

Oxucu belə nəticəyə gələ bilər ki, *stranston* çox palçıq olduğu zaman geyinilməsi üstün tutulan bir material və ya markadır. Oxucunun *stranston*la tanış olmadığını nəzərə alsaq, oxucu “çünki” bağlayıcısının düzgün istifadə edildiyini anlaya bilməz. Bununla belə, cümlənin məna ifadə etdiyini düşünsək, oxucu bundan yeni məlumat əldə edə bilər.

İkinci növ nəticə mövcud biliyin aktivləşdirilməsidir. Yuxarıdakı mətndən misal olaraq, “bu məsələ” sağ partiyaya istinad edir və “lakin” ilə göstərilən təzadlı əlaqəni nəzərə alsaq, rəqib tərəfə doğru keçid ümumiyyətlə məyusluq üçün bir səbəb olması aydınlaşır. Ümumiyyətlə, bu cür nəticəyə gündəlik dildə çox rast gəlinmir, lakin psixolinqvistik tədqiqatçıların əksəriyyəti bu cür nəticəyə diqqət yetirməyi tövsiyə edirlər.

Tədqiqatın **II fəsl** “**Zevqma və onun pragmatik xüsusiyyətləri**” adlanır. Bu fəsildə 3 paragraf ehtiva olunur.

II fəslin birinci paragrafında “*Üslubiyyatda zevqma anlayışı*” tədqiq olunur.

Üslub müəyyən məqsədlərlə dil istifadəçilərinin kommunikativ məqsədlərinə xidmət edən fərqli dil vasitələrinin (ifadə resurslarının) seçimi və birləşməsi prinsipi ilə əks olunur. Üslubiyyatın məzmunu yalnız üslubun tədqiqi ilə məhdudlaşa bilməz. Buraya eyni zamanda təəssürat yaratmaq məqsədi daşıyan nitqin müxtəlif sahələrində istifadə olunan ifadə vasitələrinin və üslub vasitələrinin öyrənilməsi də daxildir. Üslubiyyatın əsas anlayışları obrazlılıq, ifadəlilik,

qiymətləndirmə, emotivlik, ifadəli vasitələr və üslub vasitələridir. Bir sözlə, üslubiyyat mətnin, diskursun üslubunu daha ifadəli, daha məzmunlu edir.

Üslubiyyat müstəqil bir sahə kimi fəaliyyət göstərmir və onu ədəbiyyat və jurnalistika, eləcə də dilçilik anlayışına tətbiq etmək olar¹⁴. Üslubiyyatda tədqiqat mənbələri kanonik yazı əsərlərindən məşhur mətnlərə və reklam surətindən xəbərlərə, qeyri-bədii ədəbiyyata və populyar mədəniyyətə, həmçinin siyasi və dini diskursa qədər dəyişə bilər¹⁵.

İ.V.Arnold xüsusi üslub funksiyasını icra edən leksik və üslubi formalı və ifadəli vasitələr kimi anlaşılan fiqurları vurğulamağa üstünlük vermişdir¹⁶.

A.N.Moroxovski üslub vasitələrini praktiki və nəzəri baxımdan təhlil edir. O, üslub vasitələrini belə müəyyənləşdirir:

Praktik baxımdan:

a) Troplar;

b) Nitq fiqurları;

Nəzəri baxımdan:

1) Fonetik vasitələr;

2) Qrafik vasitələr;

3) Leksik vasitələr;

4) Sintaktik vasitələr;

5) Leksik-sintaktik vasitələr¹⁷.

Kontekstdəki sözlər lüğətlərdə təsbit olunmayan əlavə leksik mənalara ifadə edə bilər, buna kontekst mənalara deyilir. Sonuncu bəzən lüğəvi mənasından o dərəcədə uzaqlaşa bilər ki, yeni məna hətta ilkin mənanın əksinə çevrilir.

Bu, iki növ leksik məna arasındakı qarşılıqlı əlaqədir: lüğəvi və

---

¹⁴ Widdowson, H.G. Stylistics and the teaching of literature. / H.G.Widdowson. – Longman: London, – 1975. – p.6

¹⁵ Simpson, P. Stylistics: A resource book for students. / P.Simpson. – Psychology Press, – 2004. – p.145

¹⁶ Арнольд, И.В. Семантика. Стилистика. Интертекстуальность. / И.В.Арнольд. – Москва: Книжный дом «ЛИБРОКОМ», – 2010. –с.148

¹⁷ Мороховский, А.Н. Стилистика английского языка. / А.Н.Мороховский. – Киев: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», – 1984. –с.54.

məcəzi.

Sözün məcazi mənası lüğətlərdə sözün ilkin mənasından fərqli olaraq uzun və tez-tez işlədilməsi nəticəsində sabitləşə bilər. Bu halda biz sözün məcazi mənasını nəzərdə tuturuq. Biz sözün iki mənasını eyni vaxtda qəbul etdikdə, iki mənanın qarşılıqlı əlaqədə olduğu üslub formasını nəzərdə tuturuq.

Üslubi vasitələr adətən aşağıdakılara bölünür:

1. Müxtəlif leksik məna növlərinin qarşılıqlı təsirinə əsaslanan üslubi vasitələr:

a) lüğəvi və kontekstual (metafor, metonimiya, ironiya);

b) ilkin və törəmə (zevqma və söz oyunu);

c) məntiqi və emotiv (epitet, oksimoron);

d) məntiqi və nominativ (avtonomaziya);

2. İntensivləşdirməyə əsaslanan üslubi vasitələr: (bənzmə, hiperbola, perifraz).

3. Çoxluq ifadələrinin özünəməxsus istifadəsinə əsaslanan üslubi vasitələr: (klişelər, atalar sözləri, epigram, sitatlar).

Leksik üslubi vasitələrin işlədilməsində aşağıdakı məqsədlər ortaya çıxır:

a) Fərqli leksik mənalardan qarşılıqlı təsiri;

b) Təsvir edilən hadisələrin xarakterik əlamətlərinin intensivləşməsi;

c) Müxtəlif üslubi aspektli sözlərin bilərəkdən, müəyyən məqsədlər səbəbi ilə qarışdırılması¹⁸.

Antik dövrlərdən günümüzdə kimi işlədilən müxtəlif üslubi fiqurlar mövcuddur. Onlardan biri də zevqmadır.

Zevqma yunan sözü olan 'yoking' (bağlayıcı), yaxud 'bonding' (bağlama; bağlayan; bağlayıcı) mənalərini ifadə edir. Bu nitq fiqurunda feil, yaxud sifət qrammatik və məntiqi cəhətdən müxtəlif fikirləri birləşdirən bir ismə aid olur¹⁹. Məsələn:

John lost his coat and his temper. (Con paltosunu və səbrini

---

¹⁸ Мороховский, А.Н. Стилистика английского языка. / А.Н.Мороховский. – Киев: Головное издательство издательского объединения «Вища школа», – 1984. – с.60.

¹⁹ Cambridge Dictionary. Meaning of zeugma in English: [Electronic resource]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/zeugma>

itirdi). Bu nümunədə /lost/ feili iki ismə /coat/ və /temper/ aid olur. “Paltosunu itirmək və səbrini itirmək” bu cümlədə işlədilər, /lost/ feili həm məntiq, həm də qrammatik cəhətdən fərqli mənaları ehtiva edir.

Müxtəlif mənbələrdə zevqma fərqli şəkildə izah edilsə də, ümumilikdə, onun ifadə etdiyi mənanın izahında oxşarlıq çoxdur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirmək yaxşı olar:

“İngilis dilinin Kembric qrammatikası”nda zevqma belə izah edilir: “*Birdən çox məna daşıyan sözün cümlənin bir hissəsində bir mənada, başqa hissəsində isə fərqli mənada işlədilməsi zevqma kimi qəbul edilir*”²⁰.

Zevqma bəzən cümlədə güclü təsir yaratmaq üçün işlədilir. Bir nümunəyə baxaq:

“*She filed her nails, and then she filed a complaint against her boss.*” (O, *dırnaqlarını formaya saldı və sonra öz müdirinə qarşı iddialarını irəli sürdü*).

Bu nümunədə iki iddia ilə cümlədə güclü təsir vasitəsi yaradılır. Həmin iddialar bunlardır: “dırnaqlarını qaydaya salmaq” və “müdirinə qarşı iradlarını irəli sürmək”.

M.Vebsterin lüğətində isə zevqma haqqında yazılır: “*Bir sözün iki və ya daha çox sözü dəyişdirmək və ya idarə etmək üçün istifadəsi zevqma adlanır. Sözlər fərqli mənalarda işlədilir və yalnız bir söz aid olaraq məna kəsb edə bilir*”²¹. Məsələn:

“*He opened the door and her heart to the homeless boy*”. (O, *qapını və ürəyini evsiz oğlana açdı*).

Kollinsin ingilis dili lüğətində isə zevqma barədə belə yazılır: “*Bir sözün iki və ya daha çox sözü dəyişdirmək və ya idarə etmək üçün istifadə edildiyi nitq fiquru*”²².

Məsələn: “*Mr. Pickwick took his hat and his leave*”²³. (Cənab *Pikvik papağını götürdü və yola düşdü*).

---

²⁰ Cambridge Dictionary. Meaning of zeugma in English: [Electronic resource]. URL: <https://dictionary.cambridge.org/dictionary/english/zeugma>

²¹ Zeugma: Definition and meaning: [Electronic resource]. URL: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/zeugma>

²² Collins English dictionary. Definition and meaning of Zeugma: [Electronic resource]. URL: <https://www.collinsdictionary.com/dictionary/english/zeugma>

²³ Dickens, Ch. The Pickwick Papers. / Ch.Dickens. – Clarendon Press, – 1986. – p.90.

Bizim düşüncəmizə əsasən, zevqma bir ifadədə və ya cümlələr arasında sintaktik əlaqənin və ya semantik uzlaşmanın əhəmiyyətli dərəcədə dəyişməsinin fiquru hesab edilə bilər. Bu, bir cümlədə sözün eyni anda bir neçə mənada işlədilməsi və ya bir konstruksiyada bir neçə qrammatik cəhətdən fərqli sözün birləşməsinin başqa sözlə uzlaşmasına səbəb olan sintaktik fiqur kimi də qəbul edilə bilər. Nümunəyə baxaq:

“He lost everything there: his friend, his purse, his head and finally his reputation” (O, orada hər şeyini itirdi: dostlarını, pul kisəsini, başını və nəhayət ki, hörmətini).

Zevqmanı bir sözdən istifadə edərək iki başqa sözü iki fərqli şəkildə dəyişdirmək üçün istifadə edilən ədəbi termin kimi də qəbul edilə bilər:

“She broke his car and his heart”. (O, öz avtomobilini və onun qəlbini sındırdı)

Düşünürük ki, zevqmanın mənasının açılmasında həqiqi məna ilə məcazi mənanın fərqləndirilməsinə diqqət yetirmək lazımdır. Mənanın açılmasında praqmatikanın rolu da nəzərə alınmalıdır. Mətn daxilində sözlərin mənalılarının açılmasında praqmatikanın, xüsusilə də linqvistik praqmatikanın əhəmiyyətini F.Veysəlli də dəstəkləyir²⁴.

Zevqmanın praqmatikasının öyrənilməsi qədim zamanlardan mövcud olmuşdur. Qədim Yunanıstanda Aristotelin “Ritorika” əsərində nitq fiqurlarına xüsusi yer verilmişdir²⁵. Məlum olduğu kimi, mətnlərin mənalılarının dinləyənə, yaxud oxuyana çatdırılmasında ritorikanın əhəmiyyəti olduqca böyükdür.

Yazıçılar bədii əsərlərə marağı artırmaq məqsədilə zevqmadan istifadə edirlər. Zevqmanın istifadəsi cümləni sadələşdirir və oxuyana (yaxud dinləyənə) güclü təsir göstərmək məqsədi daşıyır.

II fəslin ikinci paragrafi **“Zevqma və onun ekspressiv formaları”** adlanır. Bu paragrafda zevqma və onun formaları, daha dəqiqi zevqmanın ekspressiv formaları ətraflı şəkildə müzakirə olunur.

Dildə olan hər bir sözün mənası var. Sözün forması ilə mənası

---

²⁴ Veysəlli, F.Y. Dilçilik Ensiklopediyası. / F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2006. – s.90.

²⁵ Aristotle. Rhetoric. / Aristotle. – Cosimo, Inc., – 2010. –p.5.

arasındaki əlaqə ixtiyarı hesab olunur. Elə buna görə də F.Veysəlli yazır ki, işarələyənle işarələnən arasında birbaşa əlaqə olmur²⁶. Bu səbəbdən də dildə olan eyni reallıqlar müxtəlif cür səslənir.

Çox mənalılıq (polisemiya) ümumi termindir, onun istifadəsi dilin bir aspekti kimi leksikologiya ilə məhdudlaşmır. Faktiki nitqdə çoxmənalılıq, müəyyən stilistik məqsədlər üçün bilərəkdən saxlanmadığı təqdirdə yox olur. Hər hansı bir xüsusi üslub effekti yaratmağa çalışmayan kontekst, ümumiyyətlə, müəyyən bir mənanı həyata keçirir. Buna görə də bildiririk ki, çoxmənalılıq nitqdə və ya dildə fərqli mənalılarla təzahür edə bilər.

Çox mənalılıq barədə yazan tədqiqatçılardan biri S.Ullmandır. Müəllifə görə, *“polisemiya bəzi sözlər üçün bir-biri ilə əlaqəli müxtəlif mənalılar toplusunun mövcudluğunu təsvir edən hadisədir və o, semantik təhlilin əsas elementidir”*²⁷. Strukturistlər, xüsusən də dil nəzəriyyəsi dilin idrak proseslərinin, emosiyalar və fiziki təsirdən asılı olmayan avtonom sistem olması aksiomu ilə bağlı olan tədqiqatçılar üçün polisemiya həll olunmaz problem kimi qalırdı. Onun həllini tapmaq cəhdlərində strukturalistlər “bir forma – bir məna” prinsipini qorumaq üçün mübarizə aparırdılar²⁸.

Sözlərin iki və ya daha çox mənasını açmaq üçün aşağıdakı nümunələri təhlil edək:

*“Then hate me if thou wilt, if ever now”*²⁹.

Bu nümunədə işlədilən “hate” feili bir neçə mənanı ifadə edir. Bu, 90-cı soneti sona qədər oxuyanda və bu sözün mənasını sinonim kimi işlənən digər feillərlə müqayisə etdikdə aydın olur. Sözün əsas mənalı bunlardır: “dislike” (bəyənməmək), “stop loving” (sevməkdən əl çəkmək), “become indifferent” (biganə olmaq), “feel aversion” (nifrət duymaq) və s.

---

²⁶ Veysəlli, F.Y. German dilçiliyinə giriş. / – F.Y.Veysəlli. – Bakı: Mütərcim, – 2011. – s.233.

²⁷ Ullmann, S. Semantics: An Introduction to the Science of Meaning / S.Ullmann. – Oxford: Blackwell, 1962. –p.117.

²⁸ Lyons, J. Semantics [2 vols.] / J. Lyons. – Cambridge: Cambridge University Press, – Vol. 1. – 1977. – p.50-79.

²⁹ Shakespeare, W. Sonnet 90: Then Hate me when thou wilt; if ever now: [Electronic resource]. – July 8, – 2011. URL: <https://nosweatshakespeare.com/sonnets/90/>

Digər nümunə:

*“Massachusetts was hostile to the American **flag**, and she would not allow it to be hoisted on her State House.”*³⁰ (Massaçusets ştatı Amerika bayrağına düşmən münasibət bəsləyirdi və onun Hökumət Evinə asılmasına icazə vermədi).

“Bayraq” sözü “qaldırmaq” feili ilə birləşdikdə ilkin mənasında və “düşmən oldu” birləşməsində kontekstual mənasında işlənir.

Sözün (sözlərin) iki (bir neçə) fərqli lüğəvi mənasını formalaşdıran xüsusi üslubi vasitələri var. Zevqmə və pan kimi vasitələri buna nümunə kimi göstərə bilərik.

Zevqmaya bir nümunə təqdim edək:

*“Dora, plunging at once **into privileged intimacy and into the middle of the room.**”*³¹ (Dora, bir anda üstün bir yaxınlığa və otağın ortasına qərq oldu).

To plunge (batırmaq; batmaq; qərq olmaq) (otağın ortasında) feili *to rush into* (tələsmək) və ya *to enter impetuously* (tələsik daxil olmaq) mənalərini verir. Burada *into the middle of the room* birləşməsi hərfi mənasında işlədildiyi halda, *to plunge into privileged intimacy* birləşməsindəki *to plunge* sözü köçürülmüş (törəmə) mənasında işlənir. Digər nümunə:

*“...Whether the Nymph Shall stain her Honor or her new Brocade or lose her heart or necklace at a Ball.”*³²

Bu nümunədə işlədilən *to stain* (ləkələmək) və *to lose* (itirmək) feillərinin istifadəsi də çoxmənalılıq yarada bilər.

Mediadan bir nümunə təqdim edək:

*“You are free **to execute** your laws, and your citizens, as you*

---

³⁰ Kitjaroenpaiboon, W., Getkham, K. Stylistic Patterns in Language Teaching Research Articles: A Multidimensional Analysis: [Electronic resource] // PASAA, – July – December, – 2016. Volume 52, – p.1-40. URL: <http://lecture-stylistics-as-a-science-problems-of-stylistic-research.html?page=30> -

³¹ Sachkova, E.L. Lectures on English Stylistics. Учебное пособие: [Electronic resource] / E.L.Sachkova. – M.: МИИТ, – 2012. – 94 с. URL: <https://znaniya.com/task/51492853>

³² Pope, A. The rape of the lock. Canto 2: [Electronic resource]./ A.Pope. Oxford: Oxford University Press, – 1990. – 132 p. URL: <https://www.poetryfoundation.org/poems/44907/the-rape-of-the-lock-canto-2>

see fit. ”³³ (*Siz qanunlarınızı və vətəndaşlarınızı istədiyiniz kimi icra etməkdə azadsınız*).

Bu nümunədə *to execute* zevqmaya aid ən yaxşı nümunələrdən biridir. İncildən bir nümunə verək:

“*And all the people saw the thunderings, and the lightnings, and the **noise of the trumpet**, and the mountain smoking: and when the people saw it, they removed, and stood afar off.*”³⁴ (*Və bütün insanlar ildırımın düşməsinə, şimşəyin çaxmasını, şeypur səsinə və tüstülənən dağı gördülər və bunu görüb uzaqlaşdılar və uzaqda dayandılar*).

Burada işlədilən *saw the thunderings və the noise of the trumpet* zevqmatik məna ifadə edir: “Gurultuların səsi” və “şeypurun səsi”. İki ifadənin *to see* (*görmək*) feili ilə işlədilməsi diqqəti cəlb edir. Belə ki, insanların həmin hadisəni görə bilmələri mümkün deyildir. Gurultunu və şeypurun səsinə yalnız eşitmək olar. Odur ki, burada işlədilən *saw the thunderings and the lightning, and the noise of the trumpet* birləşmələri həqiqi mənalarından çıxıb fərqli məna ifadə edərək zevqma yaradır.

Bu, zevqmanı işlətmənin maraqlı nümunəsi hesab edilə bilər. Müqəddəs Kitabda zevqmanın işlədilməsi cümlələrin təsir gücünü artırır, onların ifadə imkanlarını genişləndirir.

Düşünürük ki, zevqma müxtəlif hisslər yaratmaq üçün işlədilən bir vasitədir. C.Du-Mo-ya görə, o, istifadə üçün dörd strukturadan ibarətdir³⁵:

1) Bir feil+iki və ya daha çox tamamlıq: *Kill the woman and the luggage* (*Qadını və baqajı aradan qaldırın*).

[feil+tamamlıq (və ya tamamlıqlar)];

2) Sözü+iki və ya daha çox tamamlıq: “*She went straight*

---

³³ Star Trek: The Next Generation (TV Series 1987–1994): [Electronic resource]. URL: <https://www.imdb.com/title/tt0092455/episodes?season=1>

³⁴ Exodus 20:18 KJV – And all the people saw the thunderings: [Electronic resource]. URL: <https://www.biblegateway.com/passage/?search=Exodus%2020%318&Version=KJV>

³⁵ Du-Mo, J. The Difference between Zeugma and syllepsis. // US-China Foreign Language, – 2006. No. 4(11), – p.28.

home, in the flood of tears, and a sedan-chair.”³⁶ (*O, göz yaşları içində və sedan maşında birbaşa evə getdi*).

[sözünü+tamamlıq (və ya tamamlıqlar)];

3) *İki mübtədə + bir feil*: “Ten minutes later, the coffee and commander of naval intelligence arrived at once.” (*On dəqiqədən sonra qəhvə və dəniz kəşfiyyatının komandiri dərhal gəldi*).

[mübtədə (mübtədalar)+feil]

4) *Sifət +iki və ya daha çox isim və ya ismi birləşmələri*: “She was having a grey coat and a heart that day”. (*Həmin gün onun paltosu bozarmışdı və ürəyi də kədərli idi*).

[sifət+isim (isimlər) və ya isim birləşmələri]

Zevqma eyni sözün ikinci və üçüncü hallarının buraxılması ilə yaranır. Sözlərin buraxılması hələ də qalan sözlərin kontekstindən başa düşülə bilər. Dilçilər idarəedici sözün həmişə feil olmasını tələb etmirlər. Kontekst nəzərdə tutulan cümlənin mənasını və bu cümlədəki ayrı-ayrı sözlərin nəyə istinad etdiyini müəyyən etməkdə həlledici rol oynayır. İstifadə olunan sözlərin konteksti müxtəlif yollarla onların mənalərini müəyyən edir və məhdudlaşdırır. Linqvistik və pragmatik kontekst sözün xüsusiyyətlərini müəyyən edir. P.Kroeger izah edir ki, *kontekst leksik cəhətdən çaşdırıcı sözün hansı mənalari ehtiva etdiyini göstərir*³⁷. Belə ki, bəzi janrlarda zevqmanın istifadəsi hekayəni dramatikləşdirir və ya faciəviləşdirir, bununla da əsərə yeni nəfəs vermiş olur. Çünki, zevqmada adətən gözlənilməz, məntiqi cəhətdən əsassız olaraq yeni obyektə, yeni nitq predmetinə keçid olur (doğrulmamış gözlənti effekti)³⁸. Danışan dinləyəndən, kontekstdən asılı olaraq, yalnız nəzərdə tutulan mənanı seçməsinə xahiş edir. Bu kontekst zevqmanı nitq fiquru kimi göstərir.

Zevqmanın əsas kateqoriyaları iki növü ehtiva edən konstruksiyalardır: 1) idarə edən (əsas feilin) feilin mövqeyinə görə təsnif edilənlər; 2) idarəedici sözün başqa nitq hissəsindən təşkil

---

³⁶ Dickens, Ch. The Pickwick Papers. / Ch.Dickens. – USA: Wordsworth edition, – 1993. – p.137.

³⁷ Kroeger, P. An Introduction to Semantics and Pragmatics. //– Berlin: Language science press, – 2018. – p.33-40.

³⁸ Береговая, Е.М. Проблемы изучения зевгмы как риторической фигуры // Вопросы языкознания, – 1985. № 5, – с.59-67.

olunanlar (isim və s.)³⁹.

Dissertasiyanın II fəslinin üçüncü paragrafında “*Zevqma – ellipsis, sillepsis və pan*” tədqiq olunur. Hər üç vahid haqqında ətraflı məlumat verilir və onları bir-birindən fərqləndirən xüsusiyyətlər konkret şəkildə və nümunələr əsasında izah edilərək sübut olunur.

Zevqma üslubi vasitə kimi yunan ritorikasının qədim dövrlərinə gedib çıxır. Bu çoxəsrlik tarix bir tərəfdən zevqmaya müasir dil elmlərində möhkəm yer qazandırmışdır. Digər tərəfdən, zevqmanın quruluşu, əmələ gəlməsi və fəaliyyət mexanizmlərinin dərk edilməsi ilə bağlı toplanmış fikirlər o qədər müxtəlifdir ki, bəzi hallarda onlar nəinki fərqlidir, hətta bir-biri ilə birbaşa ziddiyyət təşkil edir. Bundan əlavə, vahid, nizamlı terminologiyanın olmaması zevqma ilə bəzi üslubi fiqurlar arasında qarışıqlığa səbəb ola bilər.

Zevqma ixtisarlarla yarandığı üçün yığcamlıq fiqurudur: nüvə sözü yalnız bir dəfə, lakin asılı olanlara münasibətdə müxtəlif mənalarda işlədilir ki, bu da sözlərdə təkrardan yayınmağa imkan verir və konstruksiyanın həcmi xeyli kiçildir. Zevqmanın vəzifələrindən biri sözlərin qısalığını təmin etməkdir ki, bu da təbii dillər üçün xarakterikdir.

Məlum olduğu kimi, ellipsis həm cümlədə, həm də cümlədən daha böyük olan dil vahidlərinin tərkibində işlədilir. Ekspressiya və suppressiya ellipsisdə çox rast gəlinir. O. Yespersen bunu belə izah edir ki, danışanın ifadə etdiyi vasitə ekspressiya, onun vermək istəmədiyi məlumat isə suppressiya ilə ifadə olunur⁴⁰.

Dildə, yaxud yazıda işlədilən ellipsis suppressiya hadisəsi ilə əlaqəli olur. Suppressiya hadisəsinə aid olan əsas məsələ odur ki, suppressiya ilə danışan şəxsin niyyəti ilə əlaqədar olaraq lazım olan an yenidən bərpa edilə bilər. İstənilən an ellipsis üslubi bir vasitə kimi özünü əks etdirə bilər⁴¹. G.Kuk da ellipsisin mahiyyətini

---

³⁹ Foreyth, M. The Elements of Eloquence. / M.Foreyth. – New York: Penguin, – 2004. – p.110-111.

⁴⁰ Jespersen, O. Language, its nature, development, and origin. / O.Jespersen. – Publisher: H. Holt, – 1922. – p.63.

⁴¹ Abdullayev, K.M. Azərbaycan dili sintaksisinin nəzəri problemləri. / K.M.Abdullayev. – Bakı: Maarif, – 1998. – s.92.

suppressivliklə əlaqələndirir⁴². Bu məsələdə onun fikri K.Abdullayevin fikri ilə eynilik təşkil edir.

Araşdırmalar göstərir ki, ellipsisin bərpası cümlə quruluşundan əlavə, mətnin quruluşu vasitəsilə də aparıla bilər. Bu zaman söz və cümlənin buraxılması cümlənin sərhədlərindən kənara çıxır və bu da mühüm hesab edilir.

Müəyyən hallarda zəvqma digər üslubi vasitələrlə qarışıq salına bilər. Belə üslubi vasitələrdən biri sillepsisdür.

Sillepsis və zəvqmanın fərqləndirilməsi ilə bağlı müxtəlif mülahizələr vardır. Fikrimizcə, ən münasib diferensiasiya A.Siqal tərəfindən təqdim olunmuşdur: “*Sillepsis də zəvqma kimi eyni qrammatik struktura malikdir, yalnız ondan fərqli olaraq, burada idarə olunan sözlərin hamısı hərfi mənada verilir*”⁴³. Məsələn:

My sister prefers English fiction, my brother French fiction.

Bu nümunədə cümlənin ikinci hissəsində *prefer* sözünü işlədə bilərik: *my brother prefers French fiction*. Cümlədə feil həqiqi mənada çıxış edir və heç bir məcazi mənası yoxdur. Danışanın niyyətindən asılı olaraq onu işlətməmək üstün tutulub. Nümunəni sillepsis kimi qəbul edirik.

Sillepsisin ilk növü kimi *ismi birləşməli sillepsis* müəyyən edilib. Burada tək predikat cümlənin iki və ya daha çox hissəsinə aid olur, lakin burada qrammatik dəqiqlik müşahidə olunmur. Əsas feilin bir forması qeyri-qrammatik olaraq müxtəlif ismi birləşmələrlə və ya köməkçi feillərlə birləşir. Bu quruluşa əsasən, feil ilk ismi söyləmədən sonra işlədilir və mübtədaların hamısına adi olur.

Bu növdə tək xəbər cümlənin iki və ya daha çox üzvünə aid ola bilər, lakin bu zaman dəqiqlik müşahidə olunmur. Əsas feil mübtədə ilə uzlaşır və mübtədadan asılı olaraq müxtəlif formalarda (zaman formalarında) ola bilər, yəni bu qaydaya əsasən feil cümlənin mübtədası ilə uzlaşır. Məsələn: *He works, and I.*

Bu nümunədə feil birinci mübtədə ilə uzlaşır, lakin ondan sonra ikinci mübtədə gəlir və bu zaman feil ikinci cümlənin mübtədasına

---

⁴² Cook, G. Discourse and Literature. / G.Cook. – Oxford: Oxford University Press, – 1994. – 245 p.

⁴³ Seagal, A. Syllepsis: An Unfought Wars. Advances in Language and Battle. // Language Studies, – 2015. No 6(2), – p.137-147.

uyğun şəkildə olur. Məsələn:

Struktur I

I speak English, she French.

Burada *I* birinci şəxsin təkindədir və feil *speak* formasında olduğu halda, ikinci hissədə *speak* feili *she* üçüncü şəxsin təki ilə uzlaşdıqda *speaks* formasında olur: *I – speak; she – speaks.*

Struktur II

I visit my granny, and you your grandfather (I – speak; you speak).

Beləliklə, sillepsisdə feil hər iki söz birləşməsindən, yaxud cümlədə olan iki mübtədadan sonra gəlir və yaxud onların hər ikisindən əvvəl gəlir.

Sillepsisin növbəti növü *köməkçi sillepsis* adlanır. Burada ya əsas feil, ya da köməkçi feil birdən çox sözlə (feil və s.) birləşir⁴⁴. Məsələn, “*She has deceived her father and may be you*”.

A.Siqal sillepsisin üçüncü növü kimi “*sərbəst ekvivalent*” adını təklif edir⁴⁵. Bu zaman köməkçi feil (məsələn, *did*) iki fərqli əsas feilə aid ola bilər. Məsələn:

“*Nor ever did she speak nor raise her head*”⁴⁶. (*O, nə danışdı, nə də başını yuxarı qaldırdı*).

Söz oyunu (pan) söz və ya söz birləşməsinin iki tanınmış mənasının qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan başqa bir ritorik fiqurdur. Zevqma ilə söz oyunu arasında ciddi fərq qoymaq çətindir. Yeganə etibarlı fərqləndirici xüsusiyyət onların strukturudur. Belə ki, zevqma müxtəlif subyektlərə və ya obyektlərə istinad etmək üçün işlədilən feilin köməyi ilə iki mənanın reallaşmasıdır. Söz oyunu isə daha müstəqildir. Hər iki növə aid nümunə təqdim edək:

Zevqma: “*She took her breakfast and her bath*”.

Pan: “*A bicycle cannot stand on its own because it is **two-tired***”.

---

⁴⁴ Brown, K. The Cambridge Dictionary of Linguistics: [Electronic resource] / K.Brown, and J.Miller. – Cambridge University Press, – 2013. – p.230 URL: <https://doi.org/10.1017/CBO9781139049412>

⁴⁵ Seagal, A. Syllepsis: An Unfought Wars. Advances in Language and Battle. // Language Studies, – 2015. No 6(2), – p.137-147.

⁴⁶ Yenə orada, – s.137.

“İngilis dilində zevqmanın praqmatikası” adlı dissertasiya işini tədqiq etdik və aşağıdakı **nəticələrə** gəldik:

1. İstənilən dil vahidi özünəməxsus praqmatikaya malikdir. Mətnin praqmatik təhlili oxucu ilə yazıçı arasındakı münasibəti müəyyən etməklə yerinə yetirilir. Bu, dil istifadəsinə, yazıçının/natiqin və ya oxuyanın/dinləyənin niyyətlərinə və əsasən məndəki kontekstlərə diqqət yetirən bir yanaşmadır.

2. Praqmatik təhlil konteksti, məndəki nitqi və dilin funksiyalarını öyrənir. Sosial-psixoloji amillər ünsiyyətə, o cümlədən sözlərin deyildiyi və ya yazıldığı zaman və məkan haqqındakı biliklərə təsir göstərir. Praqmatik təhlil xüsusi zamana və kontekstdəki sözlərin mənasına diqqət yetirir. Ünsiyyətdə sözlərin mənası həm danışanın, həm də dinləyənin şərh və kontekstual başa düşülməsi əsasında aydınlaşır.

3. Praqmatika danışanın nitqinin fonetik və ya qrammatik formasına deyil, danışanın niyyətinin və inancının nə olduğuna diqqət yetirir.

4. Praqmatikada presuppozisiya və məntiqi nəticə (implikatur) ehtiva olunur. İmplikatur açıq şəkildə ifadə edilməsə də, kontekstdən və mənadan aydın olur.

5. İstinad (referens) linqvistik ifadənin təmsil etdiyi konkret eyni zamanda bir linqvistik ifadənin digərinə münasibətidir, yəni istinad vasitəsilə biri digərini şərh etmək üçün lazım olan məlumatı verir. İstinad (lingvistik istinad) bəzi linqvistik ifadələrin dilin bir hissəsi kimi sistemli denotasiyasıdır.

6. İnfrens dəlil və əsaslandırmadan çıxarılan fikir və ya gəlinən nəticədir. İnfrensi məntiqli bir təxmin kimi qəbul etmək olar. İnfrens artıq məlum olanlara əsaslanaraq nəticə çıxarmaq prosesidir.

7. Zevqma üslubi vasitədir və o, iki düşüncəni (fikri) əlaqələndirmək üçün bir sözdən (feildən və s.) istifadə edildiyi zaman yaranır.

8. Müəllif intensiyasının oxucuya, dinləyəne çatdırılmasında zevqmanın növlərinin rolu əvəzəlməzdir. Bununla o, nəzərdə tutduğu mənanın müxtəlif çalarda səriştəli şəkildə təqdimatına nail olur.

9. Zevqma müxtəlif sintaktik formalı dil vahidlərində fərqli elementlər arasında təsirli, ağıllı əlaqələrin yaradılmasında mühüm rola malikdir; o, fərqli terminlər arasında əlaqələr yaratmaq üçün istifadə edilən gözlənilməz elementi təsvir edir; zevqmadan istifadə edərək yazıçılar bədii dilin mürəkkəbliyini artırır və şifahi nitqə (yazıya) daha incə və mürəkkəb təsvir verə bilirlər.

10. Zevqma yazıçılara müxtəlif sintaktik formalı cümlələr daxilində çox mənanı çatdırmağa imkan verir və bu da, oxucular üçün maraqlı şərh situasiyaları yaradır.

11. Zevqma bəzən *ellipsis*, *sillepsis* və *panla* qarışdırıla bilər, lakin onlar bir-birindən fərqlidir.

12. Dilçilikdə *ellipsis* hər hansı bir cümlədən (mətnədən, diskursdan və s.) bir və ya bir neçə sözün buraxılmasına (çıxarılmasına) aiddir. Cümlənin qalan hissəsi kontekst vasitəsilə başa düşülə bilər, ona görə də buraxılmış sözlər cümlənin mənası üçün vacib deyildir. *Ellipsis*dən istifadə tez-tez təkrarlama ehtiyacını azaldır; hər hansı lazımsız söz mətnədə (diskursda) sadəcə olaraq buraxıla bilər.

13. *Sillepsis* də zevqma kimi eyni qrammatik struktura malikdir, yalnız ondan fərqli olaraq, burada idarə olunan sözlərin hamısı hərfi mənada verilə bilər.

14. Söz oyunu (pan) söz və ya söz birləşmələrinin iki əsas mənasının qarşılıqlı əlaqəsinə əsaslanan ritorik fiqurdur. Söz oyununun (panın) özünəməxsus strukturu var; onun strukturu zevqmadan fərqli olaraq daha müstəqildir, yəni cümlədə panın aid olduğu sözün referentinin olması mütləq deyildir.

Dissertasiya işinin əsas məzmunu və elmi müddəaları aşağıdakı nəşrlərdə əksini tapmışdır:

1. İngilis dilində zəvqmanın növləri haqqında //“Koqnitiv və Tətbiqi Dilçiliyin Aktual Problemləri” adlı Beynəlxalq Elmi Konfransın tezisləri. – Bakı: ADU, – 20-21 oktyabr, – 2016, – s.96-98.
2. Məna: Semantika və Praqmatika // “Xarici Dillərin Tədrisinin Aktual Problemləri” Respublika elmi-praktik konfransı. Tezislər Topluğu. – Bakı: ADU, – 23 dekabr, – 2022, – s.98-99.
3. Some Facts of the Usages of Rhetorical Devices (Zeugma) In Speech and Writing // International Journal of Social Science and Human Research, – January 2023. Vol. 06, Issue 01, – p.686-689. **Copernicus**. <https://doi.org/10.47191/ijsshr/v6-i1-90>.
4. İmplikatur və məna // Hamlet İsxanlı – 75 “Humanitar elmlər yeni paradıqmalar kontekstində”. Gənc tədqiqatçıların Beynəlxalq elmi konfransı. – Bakı: Xəzər Universiteti, – 29 mart, – 2023, – s.86-89.
5. Zəvqma üslubi fiqur kimi // – Bakı: ADU, Elmi Xəbərlər, – 2023. №1, – s.42-48.
6. Zəvqma və digər leksik üslubi vasitələr // – Humanitar elmlərin öyrənilməsinin aktual problemləri, Ali məktəblərarası elmi məqalələr məcmuəsi, Bakı: BSU, – 2023. №2, – s.76-81.
7. Praqmatika dilçiliyin bir sahəsi // – Bakı: AMEA, M.Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu, Filologiya məsələləri, – 2023. №7, – s.46-52.
8. Reference and Implicature in Pragmatics // VII international scientific conference. – Manchester, United Kingdom, – 22-23.08.2023, – p.34-36.
9. Müasir dilçilikdə referens və implikatur // – Bakı: Azərbaycan Universiteti, “İpək Yolu”, – 2023. №3, – s.139-146.
10. Zəvqmanın sintaktik strukturu haqqında //– Bakı: BDU, “Dil və Ədəbiyyat”. Beynəlxalq elmi-nəzəri jurnal, –2024, №2 (125) – s.104-107.

Dissertasiyanın müdafiəsi 16 yanvar 2025-ci il tarixində saat 10.00 Azərbaycan Dillər Universiteti nəzdində fəaliyyət göstərən ED 2.12 Dissertasiya şurasının iclasında keçiriləcək.

Ünvan: AZ1014, Bakı şəhəri, Rəşid Behbudov küçəsi, 134.

Dissertasiya ilə Azərbaycan Dillər Universitetinin kitabxanasında tanış olmaq mümkündür.

Avtoreferatın elektron versiyası Azərbaycan Dillər Universitetinin rəsmi internet saytında yerləşdirilmişdir.

Avtoreferat 16 dekabr 2024-cü il tarixində zəruri ünvanlara göndərilmişdir.

Çapa imzalanıb: 05.12.2024

Kağızın formatı: 60x84 1/16

Həcm: 42569 işarə

Tiraj: 100 nüsxə